

МОНГОЛ УЛСЫН ГАЗРЫН ХЭВЛИЙН ХИЛИЙН ХАМГААЛАЛТ

Б.Амармэнд

Магистр, хошууч

Хилийн 0168 дугаар анги

Дэлхийн аль ч улс оронд хилийнхээ хүрээнд төрийн тодорхой хүчин чармайлтын үндсэн чиглэл, арга зам, түүний хилкйн аюулгүй байдлыг хангах системийн нөхцөл, шинжлэх ухааны үндэстэй хилийн бодлого, стратеги хэрэгжиж байдаг.

Монгол Улс газар зүйн байршлаараа дэлхийн геополитикийн сонирхлын хүрээнд багтсаар иржээ. Монгол Улс “Атлантаас Номхон далай хүрэх” геополитикийн шугам, “Дэлхийн зүрхэн газар” Ази тивийн геостратегийн чухал түшиц нутаг, их гүрнүүдийн геополитик, эдийн засаг, соёл иргэншлийн ашиг сонирхлын уулзвар, цэрэг, стратегийн бодлого, дэлхийн том шашнуудын нөлөөллийн зах нийлсэн бүсэд оршиж байна.

Ази, Номхон далайн бүс нутагт олон улсын харилцааны шинж чанар, уур амьсгал нааштгайгаар өөрчлөгдөж хилийн аюулгүй байдлын хамтын тогтолцоо бүрэлдэн бий болсон ч газрын хэвлийн хилийн аюулгүй байдлын талаар нэгдсэн ойлголт дутмаг байгаагаас ашиг сонирхлын бүлэглэлүүд улс хоорондын газрын хэвлийн хилийг зөрчих асуудлууд гарсаар байна.

Монгол Улс нь өөрийн тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангаж үндэсний язгуур эрх ашгаа урьтал болгосон, тогтвортой хөгжлийн

асуудлаа шийдвэрлэх бие даасан бодлого баримталж байгаа боловч дэлхий дахинд эдийн засаг, хүн ам, техник технологи, цэрэг техникийн хүчээр тэргүүлэх хэмжээний хоёр улсын дунд оршдог геополитикийн өвөрмөц онцлогтой бөгөөд хил залгаа улстай тэгш эрхтэй харилцан ажиллаж, улсын хил хамгаалалтын найдвартай байдлыг хангах орчин үеийн шинэ техник технологийн ололтыг тухай нийгмийн хөгжилд нийцүүлэн нэвтрүүлж, хил хамгаалалтыг боловсронгуй болгох, хилийн аюулгүй байдлыг найдвартай хангах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлж байгаа ч газрын хэвлийн хилийг хамгаалах түүний бүрэн бүтэн байдлыг цаашид хангах талаар дутмаг байгаа нь зайлшгүй судлах шаардлага үүссэж байна.

“Чухам энэ үүднээс улс орон бүр хил хязгаарын аюулгүй байдалдаа онцгой анхаарч төрийн бодлогодоо хилийн асуудлыг тусгайлан авч үзэж, дэлхий дахины асуудлыг эрхлэн байдаг НҮБ-аар хил хязгаараа баталгаажуулан, ул орныхоо хаяа хатавчийг сахин хамгаалж ирсэн бөгөөд тусгаар байх, бүрэн эрхт байх явдалд учирч болох аюул заналыг улс орон бүр янз бүрийн түвшинд авч үзэж байгаа боловч нэгэнтэй хил хязгаарын бүрэн бүтэн халдашгүй байдал түүнтэй холбогдох олон талт асуудлыг бүхэлд нь авч үзэж буй “Хилийн аюулгүй байдал” хэмээх

ухагдахууныг дийлэнх улс орнууд хүлээн зөвшөөрч үндэсний аюулгүй байдлынхаа нэгэн чухал асуудал болсон”¹ ч газрын хэвлийн хил гэдэг ойлголтыг шинжлэх ухааны түвшинд судлан эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлэх, газрын хэвлийд буюу хил дамнасан байгалийн баялгийг хамгаалах түүнд хяналт тавих, газрын хэвлийн хил зөрчигдөхгүй байхад анхаарах нь өнөө үед тулгамдаж байгаа асуудал мөн болно. “Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний салшгүй хэсэг”² мөн бөгөөд газрын харилцаатай холбоотой манай улсын хуульд доорх байдлаар газрын хэвлийг тодорхойлсон байна. Үүнд:

Газрын хэвлийн тухай хуульд:
Газрын хэвлий гэж. “Хөрснөөс доош газрын гүн рүү үргэлжлэх орон зай түүний эзлэх орших материалаг бүх зүйлс /бүх төрлийн чулуулаг, ашигт малтмал болон геологийн бусад биет, түүнчлэн барилга байгууламж/-ийг газрын хэвлий гэнэ”³.

Газар болон газрын харилцаатай холбоотой Газрын тухай⁴, Газрын хэвлийн тухай⁵, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай⁶ зэрэг хуулиуд батлагдан гарч Монгол Улсад газрын эрх зүйн харилцаа бэхжсэн гэж үзэж болохоор байна. Гэвч зах зээлийн эдийн засагт эргэлт буцалтгүй орсон манай улсын хувьд газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, байгалийн баялагаа ашиглах зэрэг газартай холбоотой олон талт үйл ажиллагаа явагдаж

эхэлсэн бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор сүүлийн жилүүдэд хилийн бүс, зурваст байгалийн баялаг олборлох, зорилго бүхий аж ахуйн нэгж байгууллага, уул уурхай, нефть боловсруулах үйлдвэрүүд эрс нэмэгдсээр байна.

Цаашид ашигт малтмалын орд газар эрчим хүчний нөөцийг ашиглах, газар доорхи барилга байгууламж барих, үйлдвэрийн хаягдал, нефть хий бусад бүтээгдэхүүнийг хаях, булах, хадгалах, дулааны шугам сүлжээ байгуулах зэргээр хоёр улсын аж ахуйн нэгж байгууллага, уул уурхайн компани, нефть боловсруулах үйлдвэрүүд төрөл бүрийн зориулалтаар үйл ажиллагаа явуулсаны улмаас газрын хэвлийн хилийг зөрчих, зөрчил гарч болзошгүй байгаа тул газрын хэвлийг хамгаалах, гарч байгаа зөрчлийг илрүүлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудлыг тусгайлан авч судлах, онол, практикийн хэрэгцээ шаардлага байна.

Газар, газрын хэвлийн тухай онол эрх зүй.

Монголын ард түмэн улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг бататган бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, төрт ёс түүхт соёлынхоо өв уламжлалыг нандигнан өвлөж, хүн төрөлхтөний соёл иргэншлийн оаюлтыг хүндэтгш, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгон хуульчилсан билээ.

“Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна” гэж Үндсэн хуулиндаа зааснаар, зэргэлдээх улсуудтайгаа сайн хөршийн нөхөрсөг харилцаа тогтоож, дэлхийн улс бүхэнтэй олон улсын эрх

¹ Н.Наранжамц “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 8 дахь тал

² Монгол Улсын Хилийн тухай хууль. УБ., 2016.

³ Монгол Улсын газрын хэвлийн тухай хууль. УБ., 1988.

⁴ Төрийн мэдээлэл. 2016. № 12

⁵ Төрийн мэдээлэл. 2015. № 9

⁶ Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль. УБ., 2002.

тэгш, нийгээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ зарчмыг баримтлан нээлттэй харилцах гадаад бодлого баримталж байна.

Дэлхийн улс гүрнүүд нийгмийн хөгжлийн жам ёсоор харилцан уялдаа холбоогоо бэхжүүлж байгаа боловч үндсэрхэг үзэл газар авч, үндэстэн ястан, шашин хоорондын зөрчил, мөргөлдөөн гарсаар байна. МУ оршин тогтносон 2200 гаруй жилийн хугацаанд газар нутгийн төлөө явуулсан тэмцлийн түүхээс харахад Монгол Улсад тал бүрээс учирч байсан аюул заналыг сөрөн давж, хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн түүхэнд эртний Монгол Улсын оруулсан хувь нэмрийг өнөө цагт дэлхийн түүхчид онцлон тэмдэглэх болж, тэр дундаа байгаль дэлхийгээ хайрлан хамгаалах, түүний онгон дагшин байдлыг хэвээр хадгалаж ирсэн уламжлал ихээхэн онцлог юм. Нүүдэлчин амьдралын хэв маяг нь өнөөдөр судлаачдын үзэж байгаагаар байгаль дэлхий, газар нутагтайгаа зөв харьцах, эх дэлхий, газар нутгаа хайрлан хамгаалах нарийн арга ухааныг эрт үеэс уламжлан ирсэн байжээ. Монгол Улс түүхэндээ энэ уламжлалаа хадгалах, цаашид өвлүүлэх талаар энгийн бөгөөд ухаалаг арга ухаанаар уул ус, газар нутгаа дархлан хамгаалж ирсэн бана.

Газар нутаг, хил хязгаарын бүрэн бүтэн байдал нь өнөөдөр шинжлэх ухааны хэмжээнд судлагдаж, газар гэдэг ойлголт нь өөрийн шинжүүдээрээ дараах төрлийн чиг үүргийг биелүүлдэг байна.

Газрын тухай ойлголт: Шинжлэх ухаан газрыг газрын ертөнц буюу газрын бүрхэвч бүхий л нутаг дэвсгэр, ертөнцийн гадаргуу буюу хөрс гэсэн 3 хэсэгт хувааж үздэг. Газар нь байгалийн бусад нөөцийн дотор бие даасан

өвөрмөц байдалтай бөгөөд өөрийн шинжүүдээрээ экологи, нийгэм, эдийн засаг, эрүүл мэнд, ёс суртахууны чиг үүргийг биелүүлдэг байна.

Газрыг шинжлэх ухааны үүднээс:

Газрын хэвлий, дээд давхарга, газрын ертөнц, газрын бүрхэгч, бүхий л нутаг дэвсгэр, ертөнцийн гадаргуу буюу хөрс гэсэн утгыг агуулдаг бөгөөд газрын хэвлийн тухай ойлголт буюу түүнийг судлахдаа агаар мандлын дээд хязгаарыг газрын гадаргаас эгц дээш 100-110 км гэж үздэг бол байгалийн чухал бүрэлдэхүүн, газрын гадаргуугийн суурь хэсэг нь газрын хэвлий юм. “Дэлхийн хамгийн гадна талын давхраас үе бол царцдас бөгөөд царцдас нь хүрмэн чулуулгийн үе буюу /суурьлаг чулуу/, боржин чулуулгийн үе буюу /хүчилэг чулуу/, тунамал чулуулгийн үе буюу /тунаж хуримтлагдаж бий болсон чулуу/ гэсэн 3 үеэс тогтож бүрэлдсэн эхгазраас доош чулуулаг бүрхүүл нь газрын хэвлий рүү 25-70 км үргэлжилдэг өөрөөр хэлбэл газрын гүний үргэлжлэх орон зайг газрын хэвлий гэж ойлгож болох бөгөөд түүнд байгалийн төрөл бүрийн элементүүдээс тогтсон эрдэс чулуулгаас бүрдсэн эрчим хүчний болон байгалийн бусад нөөцөөс гадна хүний эрүүл мэндэд хэрэгтэй эмчилгээний зориулалт бүхий элемент, түүх соёлын дурсгалт зүйлүүд хадаглагдаж байна. Монгол орны хэмжээнд чулуулаг бүрхүүлийн зөвхөн дээд өнгөн хэсгийг сайн судлагдаж түүний гүнд орших хэсгийг геофизикийн тандалт, судалгааг одоог хүртэл хийсээр байгаа”⁷ “Газрын хэвлий” гэж шимт хөрснөөс доош, шимт хөрс байхгүй тохиолдолд газрын гадарга, нуур, голын ёроолоос

⁷ Б.Лувсанданзан, “Геологийн үндсүүд”, УБ 2011 он

доош үргэлжлэх орон зайд орших бүх төрлийн байгалийн тогтоц, барилга байгууламжийг хэлдэг бөгөөд газрын хэвлий нь түүний ашиглаж байгаа эсэхээс үл хамааран улсын нэгдмэл санг бүрдүүлдэг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулиудад газрыг хуульчилж ирсэн байдал: 1924 оны Үндсэн хуульд 1-р бүлгийн 3-р зүйлийн 1-д: “БНМАУ-ын хязгаарын дотор бүхий газар ба уурхай хийгээд ой мод, ус ба мөн тэдгээрийн баялагууд бол эрт цагаас нааш ард нийтийн хөрөнгө байсаар ирсэн зан сургаал нь чухам одоогийн ард улсын ёсонд нийлэлцэх тул энэхүү хөрөнгө бүрнээ ардын мэдэлд байвал зохих бөгөөд энэ тухай хувийн өмч байгуулж үл болно.” гэж, 2-р бүлгийн 10-т: “Газар эдлэх нийтийн дүрмийг баглах, аймаг хошуудын нутгийн хил хязгаарыг байгуулах, дэлхийн баялагийг ашиглах дүрэм заавар тогтоох” гэж заасан байна.

1940 оны Үндсэн хуулийн 1-р бүлгийн 5-р зүйлд: “Бүх газар шороо ба түүний хөрсөнд доторх зүйлүүд, ой мод, ус ба тэдгээрийн баялаг, фабрик, завод, төмөрлөгийн уурхай, алт боловсруулах явдал, төмөр, авто тээврийн зам усан ба агаарын тээвэр, холбоо харилцааны хэрэгсэл, банк, машинаар өвс хадах станц, улсын аж ахуйнууд нь улсын өмч буюу нийт ардын хөрөнгө мөн болно. Эдгээрийг өмчийн хөрөнгө болгож үл болно.” гэж заасан.

1960 оны Үндсэн хуулийн 2-р бүлгийн 10-р зүйлд: “Бүх газар, түүний хөрсөнд доорх баялаг, ой мод, гол ус, тэдгээрийн баялаг, улсын фабрик, завод, уурхай, цахилгаан станц, төмөр зам, автомашин, усан ба агаарын тээвэр, засмал зам, холбооны хэрэгсэл, банк, улсын хөдөө аж ахуйн үйлдвэрийн

газар (сангийн аж ахуй, мал аж ахуйн машинт станц зэрэг), улсын нийгэм ахуйн газар, хот, суурин газрын рөрон сууцны улсын үндсэн фонд, улсын үйлдвэрүүдийн түүхий эд материал, бүтээгдэхүүн, улсын худалдаа бэлтгэлийн ба соёл, шинжлэх ухааны газрууд, мөн улсын бүх байгууллагын эд хөрөнгө энэ бүхэн бол улсын өмч, өөрөөр хэлбэл бүх ард түмний хөрөнгө юм” гэж заасан нь газар ашиглах эрх чөлөөг нарийвчлан тусгаж өгсөн.

Газрын хэвлийн тухай хуулийг анх БНМАУ-ын Ардын Их хурлын Тэргүүлэгчдийн 1988 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн зарлигаар баталжээ. Энэхүү хууль нь тухайн үед газрын харилцаа, ашигт малтмал хайх, олборлох, газрын гүнд барилга байгууламж барих үйл ажиллагаа, түүнтэй холбогдсон хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа болон байгаль орчныг хамгаалах харилцааг зохицуулахад зайлшгүй шаардлагатай хууль эрх зүйн үндсэн баримт бичиг болж байжээ. 1994 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. Гэхдээ энэ нь хуульд байх шаардлагагүй гэж үзсэн ганц нэг үндэслэлийг хасаад өөр нэмэлт өөрчлөлт ороогүй гэж хэлж болно. Энэ хууль нь хуучин “эцэг” хууль гэж нэрлэж болно. Тухай үедээ үйлчилж байсан маш сайн хуулиудын нэг гэж хэлж болно.

Монгол Улс нь 1992 оны шинэ Үндсэн хуулийн 1-р бүлгийн 6-р зүйлд газрын тухай ойлголтыг тодорхой заасан байдаг. “Үүнд:

1.6.1. Монгол улс газар түүний хэвлий ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэлд, төрийн хамгаалалтанд байна.

1.6.2. Монгол иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой усны нөөц ан амьтан төрийн өмч мөн.

1.6.3. Бэлчээр, нийтийн эдэлбэрийн ба усны тусгай хэрэгцээнийхээс бусад газрыг зөвхөн Монгол улсын иргэнд өмчлүүлж болно. Энэ нь газрын хэвлийг өмчлөхөд хамаарахгүй. Иргэд хувийн өмчийнхөө газрыг худалдах арилжих, бэлтгэх, барьцаалах зэрэг гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний өмчлөлд шилжүүлэх, зөвшөөрөлгүйгээр бусдад эзэмшүүлэх, ашиглахыг хориглоно.

1.6.4. Төр газрын эзэнд газартай нь холбогдсон үүрэг хүлээлгэх, улсын тусгай рсэрэгцээг үндэслэн нөхөн олговортойгоор газрыг солих буюу эгүлэн авах, уг газрыг хүн амын эрүүл мэнд, байгаль хамгаалал, үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхолд харшаар ашиглавал хураан авч болно.

1.6.5. Төрөөс гадаадын иргэн, хуулийн этгээд, харьяалалгүй хүнд газрыг төлбөр хугацаатайгаар болон хуульд заасан бусад болзол журмаар дамжуулж болно.” “Ашигт малтмалын тухай хуулийн 5.1 Монгол Улсын газрын гадаргуу болон түүний хэвлийд байгалийн байдлаараа оршиж байгаа ашигт малтмал төрийн өмч мөн” гэж тус тус заасан. Уг Үндсэн хуульд газрыг хэрэгцээ тус бүрээр нь ялган зааглаж нарийвчлан заасан байна. Хуульд “бүх газар, түүний хөрсөнд доорхи баялаг” гэсэн нэр томъёо орсон нь зөвхөн газар төдийгүй, түүний хэвлийн тухай ойлголтыг нэгэн адил илэрхийлсэн гэж үзэж болно.

Монгол Улс нь газрын хэвлийн баялгаар баян орон хэмээгддэг бөгөөд сүүлийн 20 жилийн хугацаанд газрын хэвлийг зүй зохисгүй, хууль бусаар

ашиглах нь нэмэгдэж 2002 онд Газрын тухай хууль батлагдан гарснаас хойшхи хугацаанд байгалийн болон хүний нөлөөллийн улмаас 1 сая гаруй талбай газар хөрсний элэгдэл, эвдрэлд орж, бэлчээрийн 70 гаруй хувь нь ямар нэг хэмжээгээр талхалагдаж, газар тариалангийн талбайн 565,0 мянган га газар атаршиж ашиглалтаас хасагдсан, одоо ашиглагдаж байгаа тариалангийн талбайн хөрс элэгдэлд орж үржил шим нь буурсан, говь, цөлөрхөг нутгийн 40 гаруй хувь нь цөлжилтөнд нэрвэгдсэн байна. “Олборлох үйлдэрлэлийн ил тод байдлын санаачлагч төслийн тайланд дурдсанаар манай улсын хэмжээнд өнөөдрийн байдлаар хүчин төгөлдөр 3786 тусгай зөвшөөрөл байна. Үүнээс хайгуулын 2224, ашиглалтын 1562 лицеэз байгаа бөгөөд нийт нутаг дэвсгэрийн 9.4 хувийг эзэлж байна. Өөрөөр хэлбэл ашигт малтмалын лицензтэй бүх талбайг улсын нийт нутаг дэвсгэртэй талбайнуудыг хилийн бүсийн хэмжээтэй харьцуулах юм бол их хэмжээний байна”⁸.

Монгол Улсын газрын хэвлийн хилийн тухай онол эрх зүй

Газар, газрын хэвлийн хилийг авч үзэхээс өмнө “Хилийн аюулгүй байдал” хэмээх ухагдахууныг дийлэнх улс орнууд хүлээн зөвшөөрч үндэсний аюулгүй байдлынхаа нэгэн чухал чиглэл, хэсэг болгон авч үзэж байна.

Улс гүрнүүдийн оршин байгаа гзар нутаг, хил хязгаар нь тусгаар тогтнолын баталгаа буюу тусгаар тогтнолын үндэс болдог мөнхөд оршин байх, эзэмшин байх нь улс бүрийн язгуур ашиг сонирхол байдаг төдийгүй хүн амын амьдран байх үндэс, баялгын эх

⁸ Ж.Өвгөнбүргэд “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 22 дахь тал

сурвалж болж үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, хууль ёс сахих эх талбар, өөрийнхөө доорх баялаг нууцлагаараа бусдын ашиг сонирхолыг татаж байдаг юутай ч зүйрлэшгүй үнэт баялаг мөн бөгөөд түүнийг тодорхойлогч хил хязгаарын аюулгүй байдлын асуудал нь ач холбогдлоор туйлын чухал болох нь нэгэнт тодорхой болсон байна.

Монгол Улс нь геополиткийн хувьд харьцангуй түгжигдмэл орон зайд оршин байгаа боловч аливаа глобал болон бүс нутгийн аюул заналаас харьцангуй хол байх боломжийг давхар агуулж байгаа болно. Энэ нь угтаа Монгол Улс нь хоёр их гүрэн их хөрштэйгээ баланслуулсан буюу хоёр том эрх ашгийг өөрийн эрх ашиг, ашиг сонирхолдоо тэнцвэртэй харилцан уяалдуулсан бодлого нөхцлийг бий болгохыг шаардаж байгаа юм⁹.

Хилийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн тогтолцоонд Монгол Улсын үндсэн хууль, бусад хуулиас эхлээд ХХЕГ-ын даргын тугаал заавар, журам хүртэлх шат дараалалтай эрх зүйн акт, баримт бичгүүд хамаарах бөгөөд тэдгээрт хилийн аюулгүй байдлын асуудал тодорхой тусгалаа олсон байдаг. Жишээлбэл үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлогын салшгүй хэсэг нь Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого бөгөөд “уг бодлого нь байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагааг уяалдуулан зохицуулах замаар улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдэнэ” гэж заасан. Өөрөөр хэлбэл энэхүү баримт бичиг нь хилийн аюулгүй байдлыг хилийн орон зайд хангах эрх

зүйн акт мөн.

Хилийн тухай хуулийн 5.2-т **Хилийн аюулгүй байдал гэж улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах, гадаад, дотоод таатай нөхцөл баталгаатай хангагдсаныг хэлнэ**¹⁰ гэж тодорхойлсон байдаг.

Газрын тухай хуульд Монгол Улс тусгай хэрэгцээний газартай байна. Улсын тусгай хэрэгцээний газарт улсын хилийн зурвас газар хамаарна. Хүн амын эрүүл мэнд, байгаль хамгаалал, үндэсний аюулгүй байдалд харшлах, байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг алдагдуулах аливаа үйл ажиллагаа явуулахгүй байна¹¹.

Ашигт малтмалын тухай хуульд эрх бүхий байгууллагаас улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авч ашигт малтмал эрэх, хайх, ашиглахыг хязгаарласан буюу хориглосон газрыг тусгай хэрэгцээний газарт тооцно¹². Гэж тус тус заасан байна. Дээрх хуулиудад дурдагдсан ашигт малтмал эрэх, хайх, олборлох, ашиглахыг хязгаарласан дараах тусгай хамгаалалтай 13 газрыг нэрлэж хуульд тусгасан. Үүнд:

- улсын хилийн зурвас;
- хилийн боомтын бүс;
- чөлөөт бүсийн газар;
- батлан хамгаалах, аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар;
- гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар;
- цөмийн төхөөрөмж барих, ашиглах зориулалтаар олгосон газар;
- үндэсний бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийг хэрэгжүүлэх газар;
- аюултай хог хаягдлын

⁹ Н.Наранжамц “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 11 дахь тал

¹⁰ Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016

¹¹ Газрын тухай хууль. УБ., 2002

¹² Ашигт малтмалын тухай хууль. УБ., 2006

- төвлөрсөн байгууламж барих газар;
- бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуул хийх газрын тосны талбай;
  - цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ашиглалтын талбай;
  - бичил уурхайн зориулалтаар олгосон газар;
  - улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай;
  - аймаг дундын отрын бэлчээр тус тус ордог байна.

Хилийн орон зайд төр, нийгэм, иргэдийн амин чухал эрх ашгийг хангах асуудал учир Монгол Улсын хувьд хилийн орон зайн улсын хилийн шугамаас хуулиар тогтоосон газар нутгийн гүний хязгаар түүний агаар мандал, хэвлийн хэсгийг хил залгаа улсын хил орчмын нутаг дэвсгэрийн / агаар, газрийн хэвлий/ хамт хамтатган авч үздэг орон зай юм.

Өнөөдөр олон улс, бүс нутгийн түвшинд иргэний дайн, дүрвэгсэд хууль бус цагаачлал, салан тусгаарлагчид болон зэвсэгт бүлэглэл, хар тамхи мансуурлах бодисын худалдаа, зэвсэг галт хэрэгсэл, хүний наймаа, хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, газар нутгийн маргаанаас үүдэлтэй хилийн зөрчил будлиан гарсаар байна. Энэхүү аюул занал нь Монгол Улсын хувьд анхаараад зогсохгүй зохих бэлтгэлтэй байхыг шаардаж байгаа болно. Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдалд учирч байгаа аюул занал болох зэвсэг галт хэрэгсэл хууль бусаар хил нэвтрүүлэх, хар тамхи, мансууруулах бодис хил нэвтрүүлэх, зөөврлөх, улмаар хадгалах, худалдаалах түүний хэрэгцээ хэрэглэгчийн тоо өсөн нэмэгдсээр байна¹³.

Улсын хил дээр үйлдэгдэж буй хилийн зөрчил нь зохион байгуулалтын хэлбэрт шилжиж, түүний хэрэглэж буй арга, тактик нь улам нарийсч, ашиглаж буй техник хэрэгсэл нь орчин үеийн хүчин чадалтай болсноор гаргаж буй хууль бус үйлдэл нь хил залгаа улстай байгуулсан хилийн харилцаанд таагүй нөлөө үзүүлж, гадаад талд сөрөг хандлага төрүүлж болзошгүй байгаа бөгөөд байгалийн баялаг ихтэй хил орчмын нутаг дэвсгэрт гадаадын хөрөнгө оруулалттай үйлдвэрүүд олноор байгуулагдсанаар газрын хэвлийг зүй зохисгүй ашиглах, тэсэрч дэлбэрэх, химийн хорт бодисын хадгалалт, хамгаалалтын журам зөрчигдөх, ус агаар, газрын хөрс, хэвлий химийн бохирдолд автах, химийн хорт хаягдлыг газрын хэвлий, хил дамнан булах зэрэг газрын хэвлийн хил зөрчигдөх магадлал өндөр байна¹⁴.

“Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хил халдашгүй дархан байна” гэсэн суурь ойлголтоор улсын хил ба хил хамгаалалтын агуулгатай холбогдоно¹⁵. Улсын хил гэсэн ойлголтыг “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн зах хязгаарыг газрын гадаргуу, усны мандал дээр хил залгаа улсын нутаг дэвсгэрийн хязгаараас зааглаж, Монгол Улсын олон улсын гэрээгээр тодорхойлж, тогтоосон шугамыг Монгол Улсын хил /цаашид “улсын хил” гэх/ гэнэ. Уг шугамаас эгц дээш агаарын, мөн шугамаас эгц доош газрын хэвлийн хил байна.”¹⁶ гэж

дахь тал

¹⁴ Ж.Өвгөнбүргэд “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 20 22

дахь тал

¹⁵ О.Уржин “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 34 35 37

дахь тал

¹⁶ Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016, 4.1 дүгээр заалт

¹³ Н.Наранжамц “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 11 12

хуульчилсан байдаг.

Энэ тодорхойлолтыг системийн хандлагын өнцгөөс шинжилбэл улсын хил гурван бүрэлдэхүүн хэсэг, тэдгээрийн хоорондын хамаарлаас тогтсон бүтцийн систем болохыг харж болно үүнийг математикаар илэрхийлвэл:

“Манай улс нь мөнхийн хөрш ОХУ, БНХАУ-тай андын холбоогоо улам бэхжүүлж “Нэг хил, хоёр улс” гэдэг зарчмыг хангах үүднээс хилийн аюулгүй байдлыг хангахад ашиглагдаж байгаа техник технологи, нисэх онгоц, нисдэг тэрэг, нисгэгчгүй аппарат, цахим хэрэгслийг буцалтгүй тусламжаар, хөнгөлттэй зээлээр авч, хилийн цэрэг, хил хамгаалах байгууллагын хөгжил дэвшлийг дээшлүүлэх арга хэмжээг цогцоор нь авч хэрэгжүүлсээр байна”¹⁷.

Газрын хэвлийн хил нь хуурай газрын болон усан хилийн шугамаас эгц доош орших бөгөөд түүний гүний хэмжээг тогтоосон олон улсын эрх зүйн баримт бичиг гараагүй. Монголчууд хил хязгаарын тухай уламжлалт мэдлэг, ойлголт, нэр томъёо байсан ба түүнийг хэрэглэж баримталж ирсээр одоог хүрсэн.

Монгол Улсын хилийн үүсэл хөгжил, газрын хэвлийн агуулга, бүтэц

Аливаа улсын хил нь тухайн улс орны нутаг дэвсгэрийн зах хязгаарыг хөрш улс орны нутаг дэвсгэрээс нарийвчлан зааглаж тогтоосон шугам байдаг. Улсын хил бүрэлдэн тогтох нь хэдхэн жилийн хэрэг явдал бус, түүхийн урт хугацаанд хөрш орнуудын улс төрийн харилцааны явцад аажим алгуур бүрэлддэг бөгөөд зэрэгцэн оршдог субъектүүдийн болон олон

улсын хэлэлцээрээр баталгаажиж, улс орны үндэсний тусгаар тогтнолын эрхэм чухал шалгуур болдог.

Монгол Улс нь “Ази тивийн нутаг дэвсгэрт 1 сая 565 мян км² газар нутгийг эзэмшин суурьшсан, 3 сая гаруй хүн амтай, 8252,6 км хил хязгаартай, газар нутгийн хэмжээгээр 16, хил хязгаарын уртаараа 11 багтдаг, эх газрын эрс тэс уур амьсгал, экологийн эмзэг орчин бүхий уул, тал хээр, говь цөл хосолсон эргэх дөрвөн цагийн улиралтай, далайн түрлэгээс тогтсон

Монгол улс газрын хэвлий буюу газар доор 80 гаруй төрлийн батлагдсан ашигт малтмал эрдэс баялагтай, үүнд нүүрс, зэс, вольфрам, флор, алт, мөнгө, молибдени, хөнгөн цагаан, тугалга, төмөр, хар тугалга, цайр, уран, манган, фосфор, давс, газрын тос гэх мэт. Түүнчлэн нүүрсний нөөц ойролцоогоор 50-152 тэрбум тонн байдаг. Түүнчлэн флорын нөөц ойролцоогоор 8 сая тонн, төмрийн нөөц 2 тэрбум тонн, фосфорын нөөц 200 сая тонн, зэсийн нөөц 8 сая тонн, молибдены нөөц 240000 тонн, цайрын нөөц 60000 тнн, алтны нөөц 300 тонн, мөнгөний нөөц 700 тонн, газрын тосны нөөц 1.5 тэрбум тонн байна. Эрдэнэтийн Зэс молибдены уурхай нь дэлхийн хэмжээний зэс молибдены 10 том уурхайн нэгд зүй ёсоор тооцогддог бөгөөд түүний зэрэглэл нь Азийн хэмжээнд ижил төрлийн үйлдвэрлэлүүдийн нэгдүгээрт бичигддэг. Ойн бүс 18.3 сая га, нийт газар нутгийн хэмжээнд ойн эзлэх харьцаа 8.2%, ургаж байгаа ойн сангийн эзэлхүүн нь 1.2 куб метр байна.

¹⁷ Ц.Ганболд “Хил судлал сэтгүүл”, УБ., 2019 он. 30 дах тал

Газрын хэвлийн агуулга, бүтэц

Дэлхийн дотоод тогтоц: Геофизикийн тухайлбал, чичирхийллийн (сейсмийн) аргыг ашиглан (өөрөөр хэлбэл дагуу P ба хөндлөн S долгионоор) дэлхийн дотоод тогтоц нь бүслүүрлэг болохыг тогтоосон. Энэ нь ямарваа нэгэн долгио физикийн нэг биеийн дотор нэг хурдтайгаар тархах бөгөөд хоёр биетийн зааг дээр хугарч задран зарим нь цааш нэвтрэх ба бусад нь буцдаг. Үүнийг ашиглан тайлбарласан.

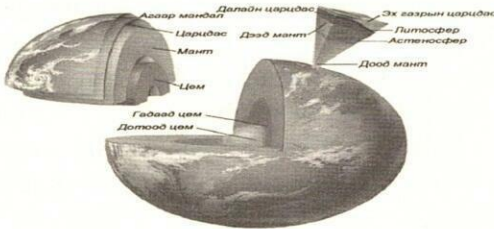
Газрын гадаргаас тархсан дагуу долгион 6.5-аас 7.5 км/с, хөндлөн долгион 3.7-3.8 км/с хурдтайгаар чулуулаг дундуур нэвтрэх бөгөөд дунджаар 33 км яваад эрс өсч дагуу долгионы хурд 7.9 км/с, заримдаа 8.2-8.3 км/с, хөндлөн долгионы хурд

4.7 км/с хүрдэг. Энэ нь чулуулаг бүрхүүлийг дээд мантиас зааглаж буй хил бөгөөд анх Югославын геофизикч С. Мохоровичич тогтоосон учир Мохын хил гэж нэрлэдэг. Энэ нь дэлхийн царцдас (земная кора) болон мантийн зааг болно. Дагуу долгион цааш 2900 км гүн хүртэл 7.9-өөс 13.8 км/с хүртэл өсөх бөгөөд эндээс долгионы хурд эрс өөрчлөгдөж 7.4 км/с болтлоо буурч хөндлөн долгион тархахгүй болно. Энэ нь манти цөм хоёрын зааг болно. Геофизикийн энэ судалгаагаар манти цөм хоёр нь хоёр хуваагддаг болох нь тогтоогдсон бөгөөд мантийг дээд доод, цөмийг дотоод гадаад гэж ангилсан. Тэдгээрийн зааг нь 900-1000 км, 5100 км болно¹⁸.

¹⁸ “Газрын хэвлийн геофизик”

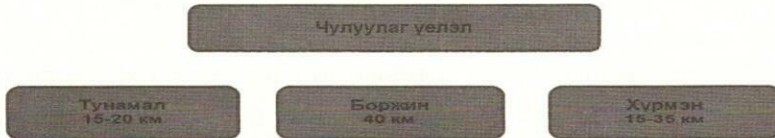
Зураг 1. Дэлхийн дотоод бүтэц

Дэлхийн дотоод бүтэц

Эх сурвалж: Дэлхийн үүсэл хөгжил-2004

Эх газрын давхарга нь: дэлхийн гадаргын 65%-ийг бүрхэнэ. Зузаан нь дунджаар 10-70 км, газрын давхаргад O, Si, Al, K, Na нилээд хувийг эзлэх ба нягт багатай хөнгөн, цайвар өнгөтэй чулуулгаас тогтоно.

Эх сурвалж: Дэлхийн үүсэл хөгжил-2004

Газрын давхарга мантиас /Мохын гадарга/-аар тусгаарлагдана. 1909 онд Югославын физикч А. Мохоровичич нь газар хөдлөлтийн сейсмийн бичлэгийг судалж 50 км орчим гүнд долгионы хурд эрс өсөж 8 км/с хүрдэгийг тодорхойлсноор газрын давхаргын бодисууд мантиас бага нягттай болохыг баталсан.

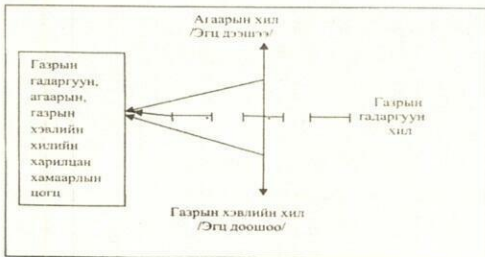
Хүснэгт 1. Газрын давхаргын ангилал

Монгол Улсын газрын хэвлийн хилийн өнөөгийн байдал: Улсын хил хамгаалалт зөвхөн газрын гадаргуун хилийн шугамын уртаар хязгаарлагдах бус, харин түүнээс эгц дээш болон эгц доош үргэлжилсэн босоо хавтгайн талбайн хүрээнд яригдана. Улсын хил хамгаалалтын систем буюу цогц байдлын зургаар зургаар илэрхийлбэл дараах байдалтай байна¹⁹.

Хүснэгт 3. Улсын хилийн системийн зургалал

Эх сурвалж: “Хил судлал сэтгүүл”-2019.

“Улсын хил хамгаалалт нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний салшгүй хэсэг мөн. Улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах, Монгол Улсын хилийн хууль тогтоомж, хилийн асуудлаар байгуулсан Монгол Улсын олон улсын гэрээг хэрэгжүүлэх, хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор улсын хилийн зурвас, боомт, бүс, хилийн болон хил орчмын дэглэмийг сахиулах, зорчигч, тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлэх, цэргийн, инженер-техникийн, мэдээлэл технологийн, тагнуулын, хилийн төлөөлөгчийн арга хэмжээг хослуулан явуулж байгаа үйл ажиллагааг улсын хил хамгаалалт гэнэ.

“Газар, усан дээрх улсын хилийг

улсын хил хамгаалах байгууллага, агаарын хилийг зэвсэгт хүчний агаарын цэрэг хамгаална”²⁰, хил хамгаалах байгууллагын үүрэгт “агаарын хилийг зөрчсөн байж болзошгүй нисгэгчтэй болон нисгэгчгүй нисэх хэрэгслийн талаарх мэдээллийг зэвсэгт хүчний агаарын цэргийн анги, салбарт шуурхай дамжуулах”²¹ гэсэн эрх зүйн зохицуулалтын өнцгөөс харвал газрын хэвлийн хил хамгаалалт ямарч зохицуулалтгүй, хариуцах эзэнгүй байгааг харж болно. “Харин хилийн тухай хуулийн “хилийн зөрчил”-ийн жагсаалтанд “улсын хилийг газрын хэвлийгээр нэвтэрсэн”²² гэсэн заалт байгаа нь газрын хэвлийн хилийн хамгаалалт зарим талаар хил хамгаалах байгууллагын үүрэг хамаарах ойлголтыг бий болгож байна.

Монгол Улс нь газрын хэвлийдэх баялгаараа хэмжээлшгүй их бөгөөд алт, хүдэр, уран, мөнгө, газрын тос зэрэг нь хилийн зурвас болон хоёр улсын хил дамнасан газрын хэвлийд оршин байгаа байгалийн баялаг болох судалгаагаар тогтоогдсон бөгөөд хэтийн төлвийн судалгаа хийхэд одоогийн байдлаар 13 компани газрын тостой холбогдсон үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд эдгээрийн 33% нь Монголын аж ахуйн нэгжүүд, 39% нь БНХАУ-ын компани, 28% нь бусад орны компаниуд байна. Үүнээс газрын тосны үйл ажиллагаа явуулж байгаа БНХАУ-ын төрийн өмчит компани болох “Петрочайна дачин тамсаг” ХХК үйл ажиллагааг авч үзвэл.

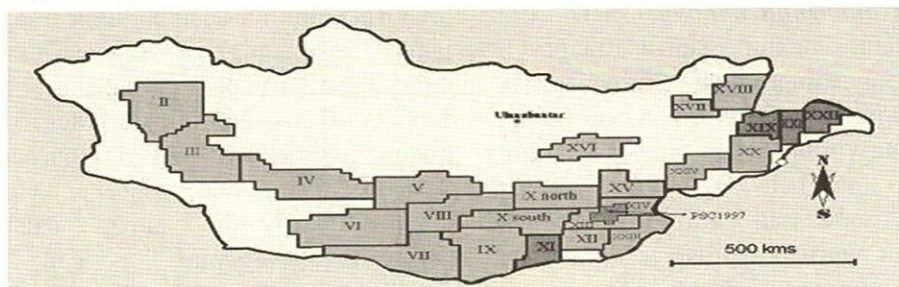
²⁰ Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016, 31 дүгээр зүйл.

²¹ Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016, 35.1.9 дүгээр зүйл.

²² Монгол Улсын хилийн тухай хууль. УБ., 2016, 22.1.3 дугаар заалт.

Зураг 2. Газрын тосны байршлын зураг.

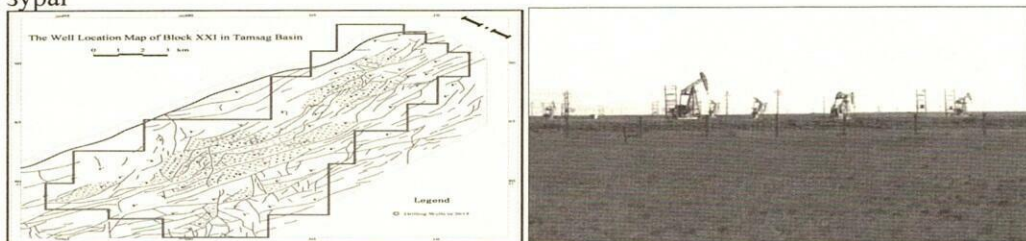

Эх сурвалж: "Газрын тосны хэрэг эрхлэх газрын тайлан"-2017

Тамсагийн Сав Газар дахь Гэрээт Талбай 19-н гидрогеологийн судалгааны төслийн ажиллагаа нь Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн зүүн хэсгийн тал нутагт явагдах бөгөөд энэ нь засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн харьяаллын дагуу бол Монгол улсын Дорнод аймагт харьяалдаг. Энэ нь Монгол улсын зүүн захын аймгийн төв Чойбалсан хотоос баруун зүгт 180 км, Өвөр Монголын Өөртөө Засах Орны Гсинбархүзүо сууринаас зүүн хойд зүгт

200 км, Өвөр Монголын өөртөө Засах Орны Донгвүжүмүкин сууринаас өмнө зүгт 160 км-г байрлана. Газар зүйн координат: 116°04'34"-116°21'34"E, болон 46°50'01"-47°04'17"N, бөгөөд төслийн бүсэд хамаарах нутаг дэвсгэр нь 381 км² талбай байна. Судалгаагаар 300-1300 метрийн гүнтэй 524 кооног, 30 метрийн гүнтэй 3 кооноогоос газрын тос таган авч, кооног хоорондын зай 500-2000 метр, 1 кооног нь 500-1500 метрийн радиусыг хамардаг байна.

Зураг 3. Улсын хилийн шугамд тулсан газрын тосны кооногийн байршлын зураг

Эх сурвалж: Судалгааны ажлын хүрээнд хийсэн судалгаа

Газрын тосны кооногууд нь Монгол Улсын хилийн шугамаас 1200 метрт, БНХАУ-ын хилийн шугамаас 100-500 метрт байрладаг байна. Үүнээс үзэхэд “Петрочайна дачин тамсаг” ХХК-ны газрын тосны олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байгаа газар нь хоёр улсын газрын хэвлийн сав газрын байгалийн баялаг юм.

Мөн Монгол Улсын хөгжлийн бодлогод чухал ач холбогдол бүхий 15 орд бий. Эдгээрийн нэг болох Асгат-ын мөнгө, холимог металлын орд нь Монгол орны баруун хэсэгт, Баян-Өлгий аймгийн Ногоон-Нуур сумын нутагт, ОХУ-ын Алтайн хязгаартай хиллэн оршдог. далайн төвшнөөс дээш 2500-иас 3500 м хүртэл

өргөгдсөн. Монросцветмет компани “Асгат”-ын ордын 4 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшдэг байна.

Энэ мөнгөний орд нь хоёр улсын хил дамнасан байгалийн баялаг бөгөөд манай улс нь ашиглах үйл ажиллагаа явуулаагүй бөгөөд хөрш ОХУ нь өөрийн талаас 2 нүхэн туннель гарган ашиглаж дууссан гэх албан бус мэдээлэл байгаа нь тухайн уурхайн туннелийн гүний хэмжээ, ашиглалтын байдал тодрхой бус ашиглалт хийгдэж дууссан бол газрын хэвлийн хилийг зөрчсөн үү үгүй юу гэдэг асуудал урган гарч ирж байна.

“Петрочайна Дачин Тамсаг” ХХК болон Асгатын мөнгөний орд буюу энэ 2 компаний үйл ажиллагаанаас гадна цөөнгүй уул уурхай, ашигт малтмалын компаниуд хилийн зурваст үйл ажиллагаа явуулах мөн БНХАУ-ын талаас хилийн дагуу газрын тос болон уул уурхай, ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагаа нэмэгдсээр байгаа нь судалгааны үр дүнд харагдаж байна.

Монгол-Орос, Монгол-Хятадын хилийн онцлог, газрын хэвлийн хилийн байдал

ОХУ нь Монгол Улсын хойд хэсгээр хиллэдэг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд ОХУ-ын эдийн засгийн хөгжил нэлээд тогтворжиж хөгжлийн хурд нь хөгжингүй орнуудаас дээгүүр, Хятад, Энэтхэгээс арай доогуур түвшинд байна. ИТАР-ТАСС агентлагийн мэдээлж буйгаар ОХУ-ын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн жилээс жилд нэмэгдэж байгаа аж. Өнгөрсөн жилүүдийн өсөлтийн гол хүчин зүйл нь газрын тос, байгалийн хийн эрчимтэй хөгжил, рублийн ханшийн гүйцэтгэх үүрэг, нөөц бололцоо байсан. Гэтэл эдгээрийн нөөц шавхагдаж байгаа

тул хөгжлийг түргэтгэх гол гарц нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг дээшлүүлэх, эдийн засгаа төрөлжүүлэх явдал болсон юм. Ойрын жилүүдэд газрын тосны үнэ огцом өсч, эрчим хүчний эх сурвалжийн төлөөх дэлхийн хэмжээний өрсөлдөөн улам ихсэж байна.

ОХУ нь дэлхийн байгалийн хийн нөөцийн 26,7%, олборлолтын 22,1%, экспортын 29%, газрын тосны нөөцийн 6%, олборлолтын 11,4%, экспортын 9,3% эзэлдэг томоохон нийлүүлэгч бөгөөд эдүгээ эрчим хүчний дипломат бодлого явуулж байна. Стратеги бодлогын хүрээнд Монгол Ултай хиллэдэг хэсгийн газар орон, газрын хэвлийд байгалийн баялаг ихээр олборлох нь сүүлийн жилүүдэд нэмэгдсээр байгаа юм.

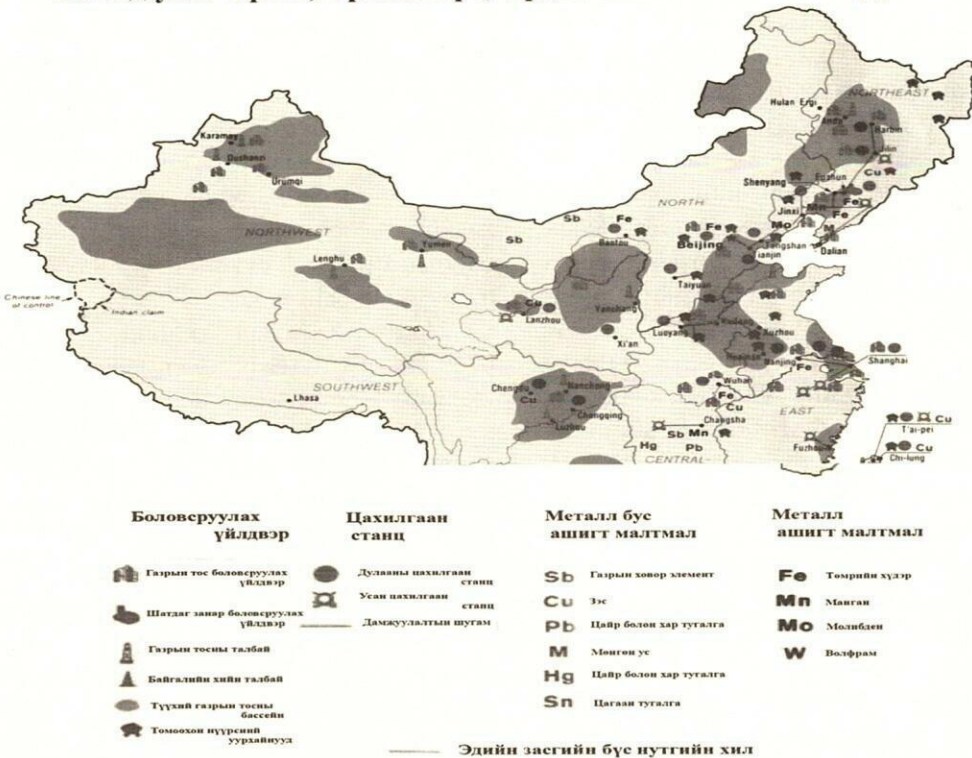
Монгол-Хятадын хилийн урт нь 4709.658 км нутгаах хиллэдэг. Хуурай газраар 4488.6 км, усан хил 221.058 км тус тус хиллэдэг бөгөөд өмнөд их хөрш Хятадын эрчим хүчний болон аж үйлдвэрийн түүхий эдийн импорт жилээс жилд өссөөр байна. БНХАУ-ын статистикийн мэдээгээр тус улс жилд 2.19 тэрбум тн нүүрс, 181 сая тн төмрийн хүдэр, 352 сая тн ган, 16.3 сая тн төрлийн өнгөт төмөрлөг олборлодог, харин 126,8 сая тн газрын тос, 275.2 сая тн төмрийн хүдэр, 4.58 сая тн марганцын хүдэр, 3.02 сая тн хром,, 4.06 сая тн зэсийн хүдэр импортоор авсан байна. Ийм болохоор эрчим хүч болон аж үйлдвэрт нэн шаардлагатай эрдэс түүхий эдийн найдвартай эх үүсвэр олох, улс орноо тогтвортой хангах Хятадын төрийн бодлогын томоохон зорилтуудын нэг, улс орон нь эдийн засгийн аюулгүй байдалтай холбоотой амин чухал эрх ашиг болоод байна.

БНХАУ дотоодынхоо нөөц бололцоог нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ эрдэс түүхий эдийн гадаад эх үүсвэрээ бэхжүүлэх талаар идэвхитэй ажиллаж байна. Эрчим хүч, түүхий эдийн нөөц баялаг ихтэй орнууд тухайлбал Монгол Улсаас гадна ОХУ, Казакстан, Чили, Австрали, Саудын Араб, Иран, Нигери,

Венесуэл зэрэг орнуудтай харилцаагаа идэвхжүүлж байна. БНХАУ нь Монгол Улстай хиллэдэг хэсгийнхээ хилийн чанад дахь эдийн засгийн үйл ажиллагаагаа идэвхжүүлэх, томоохон компани болон уул уурхай, газрын тос, хийн том ордуудыг оруулах талаар тууштай ажиллаж байна.

Хятад улс: Түлш, Эрчим хүч, Эрдэс баялагийн тойм зураг

БНХАУ-ын “Доншэн газрын тос” компани Монгол-Австралийн “Рок Ойл” компанийг 2003 оны 3 дугаар сард, АНУ-ын “Соко Тамсаг Монголиа ЛЛС” компанийн гэрээлэгчийн эрхийг БНХАУ-ын “Петро Чайна-Дайчин Тамсаг”-д 2005 оноос 100% шилжүүлэн өгсөн тодорхой хэмжээний газар нутаг түүний асар их баялгийг манай нутагт ажиллаж байгаа гадаадын иргэд,

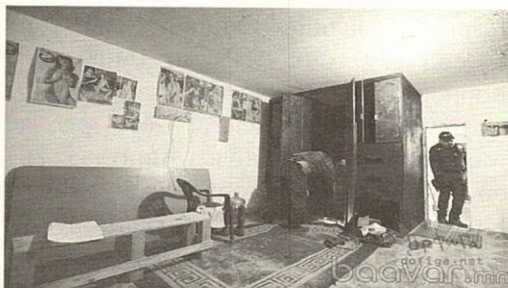
компанид өмчлүүлэх нь Монгол төрийн бодлого мөн эсэх нь тодорхойгүй байгаа юм. Ингэснээр Монголын газрын тосны идэвхтэй хайгуул, олборлолт хийж буй орд газрууд бүгд Хятадын компаниудын мэдэлд орсон байна.

Газрын хэвлийн хилийг зөрчсөн болон зөрчиж болзошгүй нөхцөл байдал, шийдвэрлэвэл зохих зарим асуудлууд

Газрын хэвлийн хилийг зөрчсөн үйлдлүүд: Газрын хэвлийн хилийг зөрчих асуудлыг олон улсын хил хязгаарын зөрчлөөс авч үзэхэд АНУ болон Мексик улс хоёрыг заагладаг хил нь Мексикийн хойд хэсэгт оршдог бөгөөд 3,169 км үргэлжилдэг энэхүү хилээр жилд 250 сая хүн орж гардаг тул Дэлхийн хамгийн олон хүн зорчдог хилд тооцогддог хяналт султай хилийн бүс нутагт зүй ёсоор ордог. Мексикийн зэвсэгт хүчин АНУ-ын хилийн орчимд хар тамхи зөөвөрлөдөг туннелийг 2009 онд илрүүлсэн бөгөөд газарт 20

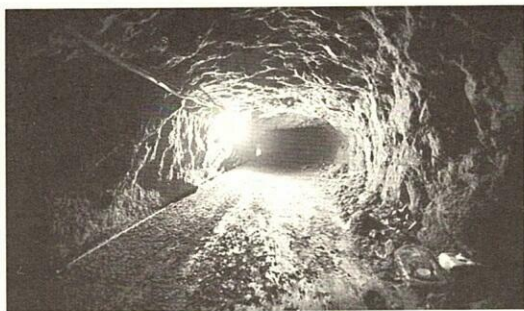
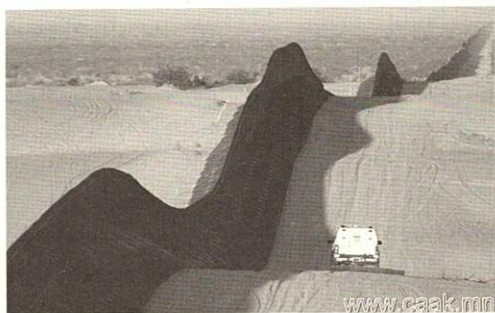
метрийн гүнд 230 метр үргэлжлэх энэ суваг нь Мексикийн Сан-Луис хотын цэвэр усны дэлгүүрийг Аризона мужийн мөн цэвэршүүлсэн усны дэлгүүртэй холбосон байсан бөгөөд туннелийг цахилгаан болон агааржуулах системээр тоноглон, тэр бүү хэл хар тамхи зөөвөрлөх жижиг тэрэг хүртэл тавьсан нь газрын хэвлийг ухааж хэвлийн хилийг зөрчсөн байна. АНУ-ын Засаг захиргаа 1990 оноос хойш 150 гаруй ийм төрлийн хэвлийн хилийг зөрчсөн туннелийн сувгийг илрүүлээд байгаа юм.

Мөн Израйль газрын зурвасын Египтэй /Синайн хойг/ хиллэдэг хэсгээр хууль бусаар газрын хэвлийд туннель байгуулан түүгээр зэр зэвсэг, тэсрэх бодис орж ирдэг хэмээн АНУ, Англи, Франц зэрэг улсуудтай хамтран Америкийн тусламжтайгаар Египтчүүдээр 2009 онд хилийн дагуу

хамгаалалтын хана босгуулж эхэлсэн. Энэ төмөр ханын өндөр нь 18 метр, урт нь хилийн дагуу 11 км, газрын гүн рүү 4.5 метр хийгдсэн бөгөөд цаашид шаардлагатай гэж үзвэл бусад газрын хэвлийд болон усан доогуур хамгаалалтын хана туннель бий болгох талаар шийдвэрлэсэн байна.

Өмнөдийн газрын туннель нь Бүгд Найрамдах Солонгос Ардчилсан Бүгд Найрамдах Солонгос Улсыг дайран довтлох зорилгоор барьсан цэргийн туннель юм. Туннелийг байгуулахдаа газрын хэвлийн хилийг зөрчсөн бөгөөд 1997 онд АНУ-ын Тэнгисийн Корпорациас хэвлэгдсэн “Хойд Солонгос гарын авлага” -аас үзэхэд өмнөдөд буух туннельд нийтдээ 20 орчим байна гэж тооцоолсон байна. Газрын хэвлийд нүхэн гарц буюу туннелийн байгууламж хийж зорилго нь өмнөд солонгосын эзлэх байлдааны арга тактикийн томоохон байгууламж байсан бөгөөд Үнэндээ газар доорх хонгил дэлхийн дайны түүхэн дэх нэгэн төрлийн стратеги юм. 1904 оны Орос-Японы дайны үед 6 том газар доорх нуувч ухан Манжид нэвтрэх бэлтгэл хийсэн. Вьетнамын дайнд алдартай газар доорх агуй битконы ялалтын гол хэрэглэгдэхүүн байлаа. 2500000 км газар доорх хонгилоор дайтсаны үр дүнд биткончууд америкчуудыг үлдэн хөөж, төсөөлшгүй ялалтад хүрсэн билээ. Газар доорх хонгилын стратегийн ялалт байлаа²³.

Солонгосын дайны үед америкийн дайралтаас газар доорх суваг ухаж амь гарсан Ким Илсон нь газар доорх суваг буюу хонгил хэр зэрэг хэрэгтэйг мэдсэн бөгөөд вьетнамын дайны үед дайны

талбарт очиж газар доорх сувгийн талаар өөрийн биеэр танилцсан байна. Тэгээд Ким Илсон дайны гал зогссон тайван байдлыг ашиглан газар доорх суваг ухахаар шийдсэн байна.

Нэгдүгээр туннель нь 1974 оны 11 дүгээр сард Кёнги мужийн өмнөд хэсэгт нээгдсэн бөгөөд өглөө цэрэггүй бүсийг шалгаж явсан 25-р салааныхан сонин үзэгдэлтэй тулгарлаа. -6 хэмд хогийн ургамал ургасан байхыг хараад ухаж эхэлснээр газар доорх сувгийг илрүүлэв. Харин ухаж байсан цэргүүд хоолоо ч идэлгүй, хонгил ухаж байсан техник төхөөрөмжөө тэр чигт нь хаяад зугатацгаав. Тэдний үлдээсэн ул мөр нь хэр удаан, төлөвлөгөөтэйгээр хонгил ухаж ирснийг илтгэсэн байна.

Хоёрдугаар туннель нь 1975 оны 3 дугаар сард Гангвон хотод байрладаг Cheongwon-gun хотын Gongdong талбайд нээгдсэн. 2-р газар доорх сувгийг олох тийм ч амар байсангүй “Шөнийн загасчлал” нэртэйгээр эхэлж, тухайн орчинд ямар нэгэн онцгой шинж тэмдэг илэрвэл газрыг өрөмдөж байсан. Ингээд 1975 оны 2 сард 45 газар өрөмдлөгө хийн шалгах явцад 10 дугаар өрөмдлөгийн хэсгээс дулаан уур болон утааны үнэр гарч, мөн өрөмдлөгийн үед өрөмөнд чулуулаг наалддаг бөгөөд тухайн өрөмний үзүүрт 1 метр орчим юу ч байхгүй хоосон байв. Ингээд камер суурилуулсан өрмөөр шалгаж

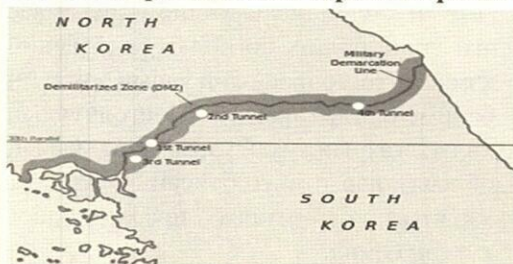
²³ <https://www.aladin.co.kr/m/mproduct.aspx?ItemId>

эхлэхэд камер 58 метр доошлоход эргэн тойрон цагаан харагдсан энэ нь чулуулгаар дүүрэн байсан ба 59 дэх метрээс эхлэн харлаж эхэлсэн мөн 61 дэх метрт хүрэхэд хоосон орон байгааг илтгэж байсан. Ийнхүү газар доорх хонгилын хажуу талаас нь угтаж ухаж эхэлсэн бөгөөд 20 өдрийн дараа 2 дугаар газар доорх сувагтай холбогдов. 2 дугаар сувгийн өргөн 2 метрээс их, өндөр нь 2 метр гаруй бөгөөд хилийн зурвасаас 1 км орчим нэвтэрсэн байв. Ийм хонгилоор 1 цагийн дотор 30,000 цэрэг мөн танк болон цэргийн зориулалтын автомашиныг нэвтрүүлэх боломжтой байв.

Гуравдугаар туннель нь 1978 оны 10 дугаар сард Гёнги муж улсын Паван хотод Жандан-Яне хотод нээгдсэн бөгөөд уг туннель нь Сөүлийн ойролцоо бөгөөд 435 метр хүртэл урагшаа чиглэсэн байсан 3 дугаар газар доорх суваг нь өргөн 2 метр, өндөр 2 метр, урт нь 1530 метр том хэмжээтэй байлаа.

Зураг 4. Бүгд Найрамдах Солонгос Ардчилсан Бүгд Найрамдах Солонгос Улсыг дайран довтлох зорилго бүхий туннелийн схем зураг

3 дугаар суваг нь хойд солонгосоос өмнөд солонгос руу 300,000 цэргийг 1 цагийн дотор нэвтрүүлэх маш аюултай газар доорх суваг байлаа. Энэ суваг нь Панмүнжомоос баруун тийш 4 км-т цэрэггүй бүсэд хилийн зурвасаас 435 метр нэвтэрсэн бөгөөд энэ байршил нь сүүл рүү орсон зам байсан нь сүүлээс 52 км зайтай бөгөөд автомашинаар 40 минутанд сүүлд орж ирэх маш ойрхон газар доорх суваг байсан

Дөрөвдүгээр туннель нь 1990 оны 3 дугаар сард Ганвон мужийн Yanggugun арлын эрэг дээр байгуулагдсан зэрэг 20 орчим туннелийн гарцыг бий болгож байсан бөгөөд 1974 онд дайны чиглэлээр байгуулсан туннель нь Өмөд Солонгос Улсын хил рүү нэвтрэн орж 4 км ухсан цагт 30-40 мянган цэрэг зэвсэглэн орох хэмжээний том туннель бөгөөд тухай үеийн цэргийн удирдагч нь Ким Илсон байсан²⁴.

²⁴ Солонгос улсын түүх "<http://korea318.com/client/board/view.asp?sEtpnum>"

Эх сурвалж: "<http://korea318.com/client/board/view.asp?sEtpnum>"

Газрын хэвлийн хилийг зөрчиж болзошгүй нөхцөл байдал: Манай улсад голчлон хууль бусаар газрын хэвлийг ашиглах, газрын хөрсийг гэмтээх хэргүүд цаашид өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна. Хүн амын амжиргааны түвшин доройтохын хэрээр байгаль дэлхийн нөөц баялаг

руу халддаг зүй бус үзэгдэл газар авч байгаа ч газрын хэвлийн хилийг байгалийн баялаг ашиглах зорилгоор зөрчсөн үйлдэл гараагүй байх үндэслэл байхгүй байна.

Хэдийгээр манай улсын газрын хэвлийг ашиглах, хамгаалах талаар баримтлах үндэсний бодлого,

хөтөлбөрүүдийг батлан гаргаж хэрэгжүүлж эхэлсэн гэх боловч бодит амьдрал дээр төдийлөн өөрчлөлт гарахгүй байна. Тухайлбал: 1997 онд төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого”, 2002 онд “Байгалийн нөхөн сэргээлт боловсронгуй болох хөтөлбөр” “экологийн боловсролын үндэсний хөтөлбөр” 2004 онд “Газрын хэвлий зөв зохистой ашиглах хөтөлбөр” зэргийг батлан хэрэгжүүлж байгааг дурьдаж болно. Хамгийн сүүлд л гэхэд 2006 оны 12 сард Монгол Германы техникийн хамтын ажиллагааны хүрээнд уул уурхайн салбарт байгаль орчныг хамгаалах төсөл 2015 оноос өнгөрсөн оноос хэрэгжиж эхэлсэн билээ. Уг төсөлд: Газрын хэвлий түүний нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааг сайжруулах, техник хангамжийг нэмэгдүүлэх, хяналтын тогтолцоог сайжруулах зэрэг ажлыг тус тус зохион байгуулж ажиллаж байна. Сүүлийн үед хилийн зурваст байгалийн баялагтай холбогдуулан ихээхэн хэмжээний газар нутагт лиценз олгосон нь цаашид газрын хэвлийн хилийг зөрчин байгалийн баялагыг нууцаар боловсруулах, хулгайлах, гаргаж авсан эрдэс, түүхий эдийг хууль бусаар ашиглах, газрыг эвдэх, хөрсийг гэмтээх, экологийн аюултай хог хаягдал авчирж булах, газрын гүнд аюултай техник технологийг ашиглах их хэмжээгээр үйлдвэрлэл явуулах зэрэг үйлдлүүд гарах хандлагатай боллоо.

ДҮГНЭЛТ

1. Монгол Улс нь нүүдэлчдийн анхны төр улс Хүннү улсын нутаг дэвсгэрээс эхлэн газар нутаг, хил хязгаарын бүрэн бүтэн байдлын төлөө тэмцэж, өнөөдрийн Монгол Улсын газар нутаг, хил хязгаарыг тогтоон олон

улсад баталгаажуулсан бөгөөд нийгэм, эдийн засаг хурдацтай хөгжихийн хэрээр газрын хэвлийд байгаа байгалийн баялгийг ашиглах нь ихэсч байна. Үүнтэй зэрэгцэн газрын хэвлийн хилийн асуудал хөндөгдөж, хэвлийн гүнийг ямар байх, хэр хэмжээтэй байх нь олон улсын хэмжээний ойлголтонд одоог хүртэл хүрээгүй байна.

2. Монгол Улс нь 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хуулиудад газрын харилцаатай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг хууль тогтоомжинд тусгайлан зааж ирсэн бөгөөд нийгэм, эдийн засаг хурдтай хөгжихийн зэрэгцээ хууль тогтоомжийн заалт суларч, шинийг илэрхийлэх болсон бөгөөд газрын хэвлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын ажлын хэсэг уул уурхайн яамны стратегийн бодлого төлөвлөлтийн газраас томилогдон ажиллаж байгаатай холбогдуулан газрын хэвлийн хилийн талаарх холбогдох заалтуудыг судлан тусгах шаардлага зүй ёсоор гарч байна.

3. Газрын хэвлийн хил нь хуурай газрын болон усан хилийн шугамаас эгц доош орших бөгөөд түүний гүний хэмжээг тогтоосон олон улсын эрх зүйн баримт бичиг гараагүй. Монголчуудын хил хязгаарын тухай уламжлалт мэдлэг, ойлголт, нэр томъёо байсан ба түүнийг хэрэглэж баримталж ирсээр одоог хүрсэн байна.

4. Хилийн тухай хуулийн 1 дүгээр бүлгийн 4.1 дүгээр заалтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор газрын хэвлийг хамгаалах, түүнд тавих хяналт, тандалтыг зохих түвшинд явуулах шаардлага зүй ёсоор гарч байна.

5. Монгол Улсын Хилийн тухай хуулийн 22.1.3-т “Улсын хилийг газрын хэвлийгээр нэвтэрсэн” гэсэн заалт байгаа ч газрын хэвлийн хилийг зөрчсөн

тохиолдолд түүнийг шийдвэрлэх талаар эрх зүйн зохицуулалт байхгүй байгаад дүгнэлт хийж, шийдвэрлэх талаар холбогдох хуульд өөрчлөлт оруулах.

5. Монгол Улсад газрын тос олборлож байгаа компаниуд нь 2500-3000 метрт чөлөөтэй өрөмдөх, өрөмдлөгийн угаас цацраг байдлаар хэд хэдэн цооног өрөмдлөг хийх хүчин чадал бүхий техник хэрэгсэлтэй байгаа нь газрын хэвлийн хилийг зөрчиж газар доорх баялгийг татан авч байх магадлал өндөр байна.

6. Монгол Улсын хилийн зурвас, хоёр улсын хил дамнасан байгалийн баялаг олборлох уул уурхай, ашигт малтмалын үйл ажиллагаа явуулж байгаа компаниуд газрын доор далд малталт, тунель байгуулан ашгийн төлөө газрын хэвлийн хилийг зөрчих магадлал цаашид гарч болзошгүй байна.

7. Бусад орнуудын баримт болон бодит үйлдлүүдээс харахад газрын хэвлийн хилийг дайн байлдааны зориулалтаар мөн хууль бус наймаа хийх зорилгоор газар доор тунель байгуулан хэвлийн хилийг зөрчих асуудал гарч байгаа нь цаашид анхаарах асуудал бөгөөд Монгол Улсын хувьд газар доорх байгалийн баялгаа хууль бусаар газрын хэвлийгээр алдах, хөрш орнуудаас газрын хэвлий хил зөрчин хийн хоолой, туннель байгуулж химийн хорт бодис түүнтэй нийцүүлсэн химийн хаягдал зэргийг хаях, булах асуудал гарч болзошгүй байна.

Монгол Улсын газрын хэвлийн хилийг хамгаалах талаарх санал.
Үүнд:

1. Хил залгаа улстай шинээр байгуулах хилийн дэглэмийн гэрээнд газрын хэвлий асуудлыг тусгайлан хэлэлцэж тусгах.

2. Газрын хэвлийн тухай хуулийн шинэчлэсэн найруулгын ажлын хэсэгт ХХБ-аас комисс томилон хамтран ажиллуулах /хуулийг шинэчлэх тохиолдолд газрын хэвлийн хилийн талаар холбогдох заалтуудыг судлан тусгах/.

3. Хил хамгаалах байгууллагаас мэргэжлийн байгууллагатай хамтран ажлын хэсэг томилон хилийн зурваст олборлолт явуулж байгаа хэсгүүдэд газрын гүний тандалт зохион байгуулж, шалгах.

4. Газрын хэвлийн хилийг зөрчигдөж байгаа үйлдлийг илрүүлэх шинэ техник технологийг хил хамгаалах байгууллагад нэвтрүүлэх.

5. Улсын хилд ойролцоо үйлдвэр, үйлчилгээ, ашигт малтмалын олборлолт явуулж байгаа аж ахуйн нэгж компаниудад тавих хяналт шалгалтыг тодорхой хугацаанд төлөвлөгөөт болон гэнэтийн байдлаар явуулах.

6. Хилийн тухай хуулийн 4.1 дүгээр заалтыг хэрэгжүүлэх, газрын хэвлийн хилийг хамгаалах, хяналт тавих, тандалт хийх зорилгоор Өмнөд, Хойд хилийн газрын хэвлийн хил хариуцсан шинэ орон тоо гаргах мэргэжлийн боловсон хүчнийг бэлтгэх, /геологи, геофизикийн мэргэжлийн сургууль төгссөн байх/.

7. Хил хамгаалалтын оперативын байгууламж буюу инженерийн байгууламжийг газрын гадаргуун хэсгийг хамгаалах зориулалтыг газрын хөрсний гүн рүү чиглэсэн байдлаар тодорхой хэсгийг нэмэгдүүлэх.

8. Цаашид газрын хэвлийн хилийн тухай хил судлалын ухааны судалгаа, шинжилгээний чиглэлийг бий болгож, гүнзгийрүүлэн судлах зүй ёсны шаардлага гарч байна.